

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 59., BR. 4., 121. – 160., ZAGREB, listopad 2012.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

NAGLASNO USAVRŠAVANJE HRVATSKOGA JEZIKA, III. Konvergentan razvoj, a ne rušenje

Stjepan Vukušić

Ne želimo li rušiti, najprije se zapitajmo: Što je danas književnojezično naglašavanje? Koji su mu temelji? Koji mu je razvojni smjer?

Držimo da su znanost i struka već odgovorile na dva prva pitanja, a treće je predmet ovog članka. Ipak, prije njegova razmatranja, najkraće odgovorimo na prva dva. Hrvatskomu književnojezičnom naglašavanju pouzdan temeljac jest zapadno novoštokavsko naglašavanje koje čine akcentuacija zapadnoga novoštokavskog dijalekta i svih hrvatskih idioma koji s tom akcentuacijom imaju istosmjerni razvoj.

Pa ipak u nas vlada određena zbunjenost. Prije svega nedostaje široko ustaljene svijesti da je samo zapadno novoštokavsko naglašavanje ona gravitacijska snaga koja je u stanju okupiti sve hrvatske idiome istosmjerna naglasnog razvitka. S druge pak strane, zbunjenost ponajviše izvire iz prirodne težnje većine Hrvata, bili oni novoštokavci ili nenovoštokavci, točnije čakavci, kajkavci ili staroštokavci – da sudjeluju u zajedničkom književnom jeziku, pa onda i u njegovu naglašavanju. To više što je naglasak „quasi anima vocis“, tj. duša glasa i riječi, govora i jezika. To je i dobro i pravo.

Ali je za nas ovdje glavno pitanje na koji se način može ostvarivati to sudjelovanje u hrvatskome književnojezičnom naglašavanju. Odmah kažimo: nikako ne rušenjem, nego usmjerenim, konvergentnim razvojem. To je u našoj živoj situaciji prvo i glavno načelo.

Međutim, u javnosti i pojedinačnim očitovanjima, a još više u tihome otporu određenog broja ljudi nenovoštokavskih polaznih sustava naglašavanja prevladavaju uglavnom ovi stavovi:

- prvo, i zapadni novoštokavski naglasni sustav tako je dalek kao da je iz kojega drugog jezika;
- drugo, s prethodnim u svezi, otkriće i opis zapadnoga novoštokavskoga naglasnog sustava (na organskoj i književnojezičnoj razini) nije nikakav revolucionarni čin (kao da je to ikad i želio biti!);
- treće, zanaglasne dužine treba dokinuti jer ih takvih nema u nenovoštokavskim idiomima;
- četvrto, treba odustati od naglasnih općerazdiobnih pravila novoštokavštine, pogotovu od pravila o srednjim slogovima kao mjestu samo uzlaznoga tona;
- peto, u „općeprihvaćenom“ ili „privaćenom“ naglašavanju očituje se tronaglasnost jer se ne razlikuje ton u kratkim slogovima, a k tomu, nema nikakva ograničenja u mjestu naglasaka, tek dugouzlazni ne može biti na jedinom ni posljednjem slogu, a svi su nenaglašeni slogovi kratki;¹
- šesto, želi se u zapadnome novoštokavskom naglašavanju naći barem jedna netvorbena hrvatska semantička riječ koja bi imala silazan ton već u polaznom obliku, tj. u nominativu ili infinitivu. Ta želja izrasta iz težnje da se u bitnoj točki općerazdiobnog novoštokavskoga naglasnoga propisa naruši pravilo koje glasi da su u tom sustavu silazni naglasci nepočetnog sloga rubna pojava.

Očito, sva takva razmišljanja, uz težnju za sudjelovanjem u književnom jeziku, idu i za oslobađanjem od obveza koje nalaže potpunije ovladavanje književnim jezikom i na njegovu nadodsječnom planu. U tome stvarnom i jezičnom surječju odmah su nam pred očima korifeji hrvatskoga jezika i književnosti: Ivan Mažuranić, Silvije Strahimir Kranjčević, Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić. Svi su oni i nadodsječnim planom hrvatskoga književnog jezika tako ovladali da su postali primjerni

¹ Premda ima standardizacijskih i standardoloških netočnosti u toj tronaglasnoj prozodiji bez zanaglasnih dužina i sa slobodnom razdiobom silaznih naglasaka, uglavnom tu nije problem u stručnoj i znanstvenoj interpretaciji određenih pojava, nego u njihovu normativnom statusu. Sigurno ima govornika hrvatskoga književnog jezika i s tri naglasaka i s drugim obilježjima, ali su pitanja ovdje o posve drugome: je li to i standardni sustav usporedan onomu četveronaglasnomu, ili je to supstandardna pojava, ili s gledišta hrvatskoga književnog jezika jednostavno pogriješka.

Vidi: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Ivo Škarić, Stjepko Težak, 2007., Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, Nakladni zavod Globus, str. 23. – 25. i 120. – 129.

pjesnici prozodijskog sklada i ritmotvorno intonacijskih likova hrvatskoga književnog jezika i pjesništva.

A što bi se zbilo u slučaju napuštanja ili rušenja svote višestoljetnoga stvaranja i unutarnjeg razvoja uporabne i stoljetnog usmjeravanja propisane naglasne norme? Zbio bi se nasilan čin koji je neizmjerljivo udaljen od stvaranja novoga uravnoteženog sustava i od načela elastične stabilnosti. Opet bi se polazilo ni od čega. Jer, što bi se pritom uzelo za mjeru? Očito ništa jer i nema mjere gdje nema nikakva ustaljena sustava. Nastao bi kaos. Nastala bi bezbojnost s uvenućem ne samo naglasnoga sustava nego i morfološkoga i sintaktičkog ustroja – svih onih stoljećima razvijanih i profinjanih intonacijskih figura koje u svojoj ukupnosti tvore srce jednoga izrazno-izražajnog idioma i njegov izravno priopćajni i poetski fundus. I tako bismo još jedanput bili na početku novog izbora, a ne bi se za književni, zajednički jezik imalo što izabrati.

Međutim, izbor je već izvršen i traje stoljeća. Svakako, u hrvatskome slučaju taj se izbor unutarnje razvija u uvjetima tronarječnosti, ili, s književnoga gledišta, u uvjetima trojezičnosti. To jest posebnost hrvatskoga književnog jezika i na prozodijskome planu.

Tako stigismo do srži problema, do glavnoga pitanja: Kako danas usmjeravati nadodsječni plan hrvatskoga književnog jezika? Pouke nam nudi već ostvarena prozodijska evolucija. Ona od početka standardizacije ide putovima trojezične osmotske konvergencije. Sve što se u prozodiji hrvatskoga književnog jezika događalo, naročito u posljednjih stotinjak godina, jest upravo taj osmotski i konvergentan razvoj.

U uvjetima naše tronarječnosti osnovna težnja zapadnoga novoštokavskog sustava, potpomognuta sudjelovanjem svih hrvatskih idioma, jest pojednostavljivanje, rasterećivanje sustava u duhu jezične ekonomije i našega naglasnog zajedništva. Pritom su konačnice takva razvoja naglasni likovi prihvatljivi novoštokavcima (jer ne ruše sustav) i govornicima drugih hrvatskih idioma jer se u najvećoj mogućoj mjeri približuju njihovim polaznim sustavima.

To je ta konvergencija što se odvija osmotski evolutivno.

Već je današnja prozodija zajedničkoga hrvatskoga književnog jezika izvanredan učinak naše tronarječnosti ili trojezičnosti, a to će biti još u većoj mjeri bude li se vjerovalo u snagu i smisao unutarnjega jezičnog razvoja i njegovu konvergenciju.

Bilo je i unutarnovoštokavskih ikavsko-jekavskih približavanja čija je konačnica jednosložni izgovor refleksa dugoga jata. Tako su ikavci preznakovili cvît u cvijêt, dîte u dijéte, ùvîk u ùvijêk. Taj je proces potpomognut već ostvarenim istovrsnim jekavskim izgovorom i dao općehrvatski književnojezični jednosložni dugi izgovor.

A bilo je i još starijih konvergencija kojih su ishod današnji naglasni pankroatizmi u likovima osobnih zamjenica: GA mène, tēbe, sēbe, njēga; DL mēni, tēbi, sēbi, njēmu; zatim u likovima glagolskih oblika prve vrste: pēći, pēkla, pēklo; vûći, vûkla, vûklo. Takvi su naglasno i glagoli plēsti, pēći, mōći, tēći, žēći ... odnosno kao vûći još i tûći, trēsti, zēpsti i drugi.

U ovom su razmatranju posebno zanimljive one tendencije naglasnoga sustava koje su jamačno nastajale tek u dvadesetom stoljeću, a žive su i danas. U njima je sudjelovala cijela hrvatska tronarječna jezična zajednica. Tu je na prvome mjestu dokidanje neistoslogovnih preinaka kojim se u fleksiji dobivaju pojednostavljeni likovi što nisu u suprotnosti s četveronaglasnim inventarom ni sa zapadnonovoškavskim općerazdiobnim propisom, a bliski su i hrvatskim govornicima nenovoškavskih polaznih jezika. Primjerice, klasični likovi množine NV *sīnovi*, G *sinóvā*, DLI *sinóvima*, A *sīnove* napuštanjem neistoslogovne preinake u G i DLI vode takve imenice u vrlo jednostavan, naglasno nepromjenljiv obrazac: NV *sīnovi*, G *sīnōvā*, DLI *sīnovima*, A *sīnove*. Time se klasični lik povlači u stilsku rezervu. Jednako se naglasno ponašaju i ove imenice: *bĕk*, *člān*, *dār*, *dūb*, *glās*, *grād*, *hrām*, *hvāt*, *jād*, *mrāk*, *pās*, *prūd*, *prūt*, *sūd* (posuda), *stān*, *strāh*, *znāk* ...

Inovacijskoj naglasnoj jedinici N *jd sīn*, G *jd sīna*, N *mn sīnovi*, G *sīnōvā*, DLI *sīnovima*, A *sīnove* pridružile su se sve one imenice koje su po prijašnjoj propisanoj normi (npr. po Gramatici hrvatskosrpskoga jezika, Brabec - Hraste - Živković, 1965.) imale u množini dugouzlazni naglasak na prvome slogu: NV *rādovi*, G *rādōvā*, DLI *rādovima*, A *rādove*. Danas je samo NV *rādovi*, G *rādōvā*, DLI *rādovima*, A *rādove*. Takve su imenice i *brāk*, *brīd*, *čīn*, *dūb* – u svemu tridesetak imenica. Ni ovo pojednostavnjenje i rasterećenje sustava ne potire četveronaglasnost književnojezičnoga naglasnog sustava ni njegov općerazdiobni propis, pa je blisko i zapadnim novoškavcima i svima u tronarječnoj kovačnici hrvatskoj. Pri tome ostaje za sve sudionike hrvatskoga književnojezičnog naglašavanja da u tih i takvih imenica pripaze tek na lokativ jednine u kojemu se ipak dugosilazni naglasak istoslogovno preinačuje u dugouzlazni: u *grādu*, na *dāru*, po *mrāku* ...

To su tek dva slučaja konvergentna puta u književnojezičnoj prozodiji koji su u živome kontekstu tronarječnosti svojom osmotskom postupnosti svima na korist.

Redom ćemo navesti i druge slične slučajeve.

U antroponimima i ekonimima također se dokidaju neistoslogovne preinake na sljedeći način: *Nōvāk* i *Nōvāk* - *Nōvāka* i *Nōvāka* ≠ *nōvāk* - *novāka*, *Lōnčār* i *Lōnčār* - *Lōnčāra* i *Lōnčāra* ≠ *lōnčār* - *lončāra*, *Kōvāč* i *Kōvāč* - *Kōvāča* i *Kōvāča* ≠ *kōvāč* - *kovāča*. Prvi su likovi u tim primjerima antroponimi, tj. prezimena ili također i ime u slučaju *Nōvāk*, a drugi su likovi apelativi ili opće imenice od kojih su antroponimi i postali, ali su ovi podložniji inovacijama nego opće imenice. Tako onda i ekonimi u klasičnome naglasnom liku *Bjelōvār* - *Bjelovára*, *Medūlīn* - *Medulína*, *Darūvār* - *Daruvára*, napustivši neistoslogovnu preinaku, postaju *Bjèlovār* - *Bjèlovāra*, *Mèdulīn* - *Mèdulīna*, *Dàruvār* - *Dàruvāra*. To vrijedi, uz moguće dublete, i za *Ōgulīn*, *Vāražđīn*, *Vūkovār*, *Zāvīžān*. Tako smo opet dobili jednostavne inovacijske likove, bez ikakve promjene naglaska u sklonidbi, a u toj težnji sustava da se rastereti sudjeluju svi hrvatski govornici. I tu je, dakle, posrijedi konvergentna tronarječna evolucija zajedničkoga naglasnoga sustava.

I naglasna promjena likova Sredozemlje u Srèdozemlje, Podunavlje u Pòdunavlje, Povardarje u Pòvardarje; bjelòjug u bjèlojug, klasòber u klàsober, svetògrðe u svètogrðe pokazuje pomak kratkouzlaznoga srednjoslogovnog naglasaka na pret-hodni slog u liku kratkosilaznoga, čelnog naglasaka. I to je prihvatljivo zapadnim novoštokavcima jer ne potire sustav, a po čestoti porabe takvih inovacijskih likova u nenovoštokavaca očito je da njima još više ugađa takav pomak naglasaka.

Ovdje valja dodati kako je i prijenos silaznih naglasaka na prednaglasnicu za-pravo neistoslogovna preinaka. Naglasnu cjelinu, naime, treba razmatrati jednako, bila ona od jedne riječi ili od više njih, pa tako uvidamo da je i naglasna cjelina npr. òd jagòdā prema svim likovima sklonidbe tē imenice neistoslogovna preinaka, primjerice, prema N jd jàgoda, G mn jàgòdā. Ako se takva preinaka želi izbjeći, ne će se prenijeti naglasak na prednaglasnicu: od jàgòdā. Prema tome je i izostanak prenošenja silaznih naglasaka na prednaglasnicu također jedan oblik tronarječne konvergencije i evolucije naglasnoga sustava po načelu jezične ekonomije i među-dijalekatnog približavanja u književnom jeziku.

I neostvarivanje neistoslogovne preinake u lokativu jednine ide u prilog trona-rječnom zajedništvu naglašavanja u zajedničkome književnom jeziku: u govòru, u slùčāju, po kòrāku umjesto u govòru, u slučāju, po korāku.

A što se tiče zanaglasnih dužina, opet susrećemo hrvatski troplet u izostajanju dužine u prezentskim nastavcima -em, -eš, -e, -emo, -ete iza uzlaznih naglasaka: plètem, plèteš, plète, plètemo, plètete; vúčem, vúčeš, vúče, vúčemo, vúčete. Samo treća osoba množine ima dugo nastavačno -u: plètū, trésū ... Također izostaje zana-glasna dužina u tuđicama na svršetku -ij: àkvārij i akvārij, interkòlōnij i interkolōnij.

Još je mnogo zajedničkoga u hrvatskome književnojezičnom naglašavanju u čemu su sudjelovali svi hrvatski govornici i dijalekti, a to bi bilo vidljivo samo iz cjelovita opisa svih klasičnih naglasnih likova i njihovih inovacija.

U zaključku vrijedi istaknuti kako pri usmjeravanju naglasnoga razvoja treba polaziti od spoznaje unutarnjih razvojnih procesa koji osmotskom, stvaralačkom konvergencijom nose najbolja rješenja za hrvatski književni jezik i sve one koji se njime izražavaju.

Sažetak

Stjepan Vukušić, sveučilišni profesor u miru, Pula

UDK 801.612, izvorni znanstveni rad

primljen 11. siječnja 2012., prihvaćen za tisak 17. rujna 2012.

Standardisation d'accentuation croate

Dans cet article l'auteur donne plusieurs des cas de la convergence tridialectale accentuelle comm une forme d'évolution prosodique dans la langue littéraire croate.